

התנועה האיסלאמית בישראל בין בדלנות להשתלבות

יעקב יניב

תאריכים: איסלאם, תנועה איסלאמית בישראל, ערביי ישראל, מיעוטים בישראל.

"התנועה האיסלאמית הינה עוף בעל שתי כנפיים: פעילות במסגרת האיסלאם ופעילות במסגרת החוק. ע"י כריתת אחת מהשתיים – העוף לא ימריא."

(אבראהים סרסור, ינואר 1995)

"לבעיה הפלסטינית יש שלושה מעגלי התייחסות: המעגל הפלסטיני הנתון בתוך המעגל הערבי והמעגל האיסלאמי שהוא הגדול והחובק את כולם."

(עבדאללה נמר דרויש, אפריל 1988)

תקציר

תופעת תחיית האיסלאם בקרב ערביי ישראל, החל בשנות ה-70, נחקרה ובדקה ע"י חוקרי אקדמיה וע"י חוקרים במסגרות ממשלתיות (ביתוח הגורמים לתחייה, ראה בהמשך). הללו ניתחו את התופעה ואת הגוף המייצגה – 'התנועה האיסלאמית' (להלן: תנא"ס), בחתכי הפעילות הבאים בעיקר

- פעילות חברתית או – פעילות איסלאמית
- פעילות פוליטית (פנים ישראלית) – פעילות פלסטינית
- פעילות לאומית (במישור הפלסטיני). – פעילות ישראלית

מערך המחקר בדק את מידת הקשר והזהות של התנא"ס למישורי הפעולה הזכרים – כולם או בחלקם. בעבודה זו בדקתי את פעילות התנועה בהיבטים שונים מן המקובל, דהיינו: פעילותה בשני מישורים – מישור הבדלנות ומישור ההשתלבות (פירוט ראה בפרק המבוא).

יש לציין כי במספר נושאים מהותיים המשפיעים על כיווני פעולתה (כגון: סוגיית ההשתתפות בבחירות לכנסת) אין אחדות דעות בקרב הנהגת התנועה, וקיימים לגביהם יסודות פנימיים נוקבים. בדרך כלל מתחלקת הנהגת התנועה לגוש פרגמטי יותר באופיו, בראשותו של עבדאללה נמר דרויש, ולגוש הדוגמטי והנוקשה יותר שאותו מובילים שיח' ראד מחאג'נה-ראש עיריית אום אלפחם, ושיח' כמאל ח'טיב מכפר כנא. עבודה זו תתרכז בציר הפרגמטי של הנהגה, בהוותו את הגוש הדומיננטי והמכריע בסופו של דבר לגבי כיווני התפתחותה של התנועה בעתיד.

העבודה מתבססת בעיקר על המקורות עפ"י החלוקה הבאה:

- מחקרים אקדמיים שנעשו במהלך השנים האחרונות.
- פרסומי התנא"ס, ובעיקר כתבי עבדאללה נמר דרויש המשמש כראש התנועה, ועיתון התנא"ס: "צאות אלחק ואלחוריה".
- (בעיקר מהשנה האחרונה).
- "קטעי עיתונות עברית ובעיקר ראיונות שנתנו שם ראשי התנועה (את רובם קיבלתי במרכז המידע שב'גבעת-חביבה).
- ראיונות שערכתי לשם כתיבת מאמר זה עם ד"ר מתי שטיינברג מהאוניברסיטה העברית, ואבראהים צרור – דובר התנועה.
- וראש מועצת כפר-קאסם.

היעדר מצע רשמי או אמנה, תקנון וכל פרסום רשמי אחר המכיל את אפיוניה, עיקרי אמונותיה ועמדותיה בנושאים שונים – מקשה על סיכום תחומים אלה בתפישת התנא"ס, ומחייב איסוף נתונים שיטתי וליקוטם ממגוון מקורות רב, תוך השוואה ביניהם. נשאלת לעתים השאלה לגבי מהותו, חשיבותו וערכיותו של חומר גלוי כגון: חומר מהתקשורת, פרסומים אוטנטיים שונים, ראיונות ועוד, לשם גיבוש ידע וניתוחו לצורך הכרת ארגון או הבנת תהליכים חברתיים, פוליטיים וכו'. כתוצאה מאיסוף החומר לעבודה זו, לימודו וגיבושו, מובן לי כיום באופן ברור כי האיסוף הגלוי הוא כלי רב עוצמה להבנת רוב התהליכים ומגמות ההתפתחות גם – ואולי בעיקר – כשמדובר בתנועה אידיאולוגית המקיימת פעילות גלויה ברובה, ומעוניינת לשמר תדמית של חוקיות המעשה והכונה. בשנים האחרונות נעה התנא"ס בין שני קטבים: קוטב הבדלנות וקוטב ההשתלבות. נקודת המוצא לבדיקת מישורים אלה היא הבדלנות משמעותה כאן: מעגלי פעילות, התייחסות ומחשבה במישורי עשייה שונים אשר משמעותם או¹ ההוויה הישראלית. תוצאותם היא התנתקות – חלקית או מלאה – מן ההוויה הישראלית, והישענות על מקורות יניקה דתיים, תרבותיים, הזדהותיים ואחרים שנמצאים מחוץ לתחומי הוויה זו. השתלבות משמעותה כאן, הפעילות במערכות החיים הפנים-ישראליות כגון: פנייה לדעת הקהל הישראלית, שימוש בחוק-ישראל, השתתפות במערכות בחירות ועוד. העדפתי את המושג השתלבות ולא היטמעות. בעוד שהאחרון משמעותו קבלת ההוויה המקומית, קבלת ה'אני' שלה תוך טשטוש או אובדן ה'אני' הפנימי של התנועה, הרי שהמושג הראשון שומר על ה'אני' הפנימי המוצק, ומאפשר פעילות באותם מגזרי עשייה חיצוניים שאינם פוגמים בגרעין ה'אני'. לכאורה, שתי מגמות סותרות ומנוגדות זו לזו, במיוחד כשמדובר בתנועה שבסיס כוחה ועוצמתה הם דת, אמונה ואידיאולוגיה. בבדיקה מעמיקה יותר, נראה כי אין מדובר בסתירה, אלא בהשלמה מעניינת בין שתי המגמות, ובשילוב מושלם ושקול של 'אמצעים' ו'מטרה'.

מן האמור, עולות מספר שאלות: מה הם אפיוני הבדלנות וההשתלבות? האמנם קיים ניגוד מהותי או שמא קיימת השלמה והתאמה בין שני הקטבים? כיצד מצליחה תנועה שהיא דתית-פונדמנטליסטית במהותה ליישב סתירות מהותיות אלה? וסוגיה נוספת המתבקשת מכך היא: הערכת ההתייחסות של התנא"ס, כחברת מיעוט מוסלמית החיה במדינה שבה השלטון אינו ערבי גם שאלות אלו תבדקנה בעבודה זו. לא מוסלמי, כלפי מדינתה – ישראל, עמה הפלסטיני, האומה הערבית ותרבותה המוסלמית

האיסלאם בקרב ערביי ישראל – סקירה היסטורית

א. תקופת המנדט – עד 1948

קדושת ירושלים באיסלאם, בהיותה כיוון התפילה (קבלה) הראשון של המוסלמים והעיר השלישית בקדושתה: "אול קבלתין ותאלת' אלחרמין" ("הקבלה הראשונה והעיר השלישית בקדושתה") שימשה אמצעי חשוב של הנהגת ערביי ארץ-ישראל בגיוס בפעילות זו, בלט במיוחד דעת-קהל מקומית ואיסלאמית בין-לאומית במאבקם של הפלסטינים בארץ, נגד הציונות והיהודים. המופתי חאג' אמין אלחוסני, אשר הוביל מאבק פוליטי נגד היישוב היהודי, בטענה כי קיימת מזימה ציונית להריסת המסגדים הקדושים שעל הר-הבית.

שנות ה-20 הביאו להאצה במעמד האיסלאם ובניצולו למטרות פוליטיות בין ערביי ארץ-ישראל: סדרת מהומות שאירעו ב-1920 בגליל וירושלים, והפגנות שקדמו להן בירושלים, יפו וח'פה, הסתה דתית איסלאמית של עולי-רגל לנבי מוסא, והסתה שנוהלה ע"י⁴ במקביל – התעוררה שאלת הבעלות על הכותל, ופרצו אירועי דמים בחברון, ירושלים, צפת וטבריה.³ העיתונות ומסיתים. בתחילת שנות ה-20 הוקמה 'המועצה המוסלמית העליונה'. תפקידה העיקרי היה לנהל את ענייניה הדתיים השוטפים של העדה המוסלמית, אך למעשה – ניצלה את כוח השלטון הרב שהוענק לה אף בעניינים פוליטיים ומפלגתיים, כמו המאבק ביהודים⁵ וזבביות במהומות 1929, 1936 ועוד. דמותו ואישיותו של חאג' אמין עומדות במרכז הפעילות הדתית-פוליטית באותה תקופה. בסוף שנות ה-20, נוסדו סניפים של 'אגודת הצעירים המוסלמים' שמרכזה היה במצרים. חברי האגודה הטיפו למאבק אלים נגד בין פעילי האגודה וממטיפי לאלימות היה שיח' עז א-דין אלקסאם, אימאם מסגד⁶ השלטון הבריטי והשפעת זרים בארץ-ישראל. 'אלאסתקלא' בח'פה. עז א-דין ארגן חבורה מזוינת, אשר התחנכה ללאומנות קיצונית ולקנאות מוסלמית. החבורה מנתה מספר עז א-דין⁷ עשרות של חברים, ופתחה במאבק אלים נגד היהודים והבריטים. עז א-דין עצמו נהרג ב-1935 בקרב עם הבריטים. תלמידיו בלטו⁸ כחוקי למעשיו הוא. שימש מופת לחיקוי, ומורשתו השפיעה על הקמת התארגנויות חשאיות לפעולות טרור⁹ כמפקדים חשובים באירועי 1936-1939. אירועים אלה הוצגו כמלחמת-מצווה דתית. במהלך מלחמת העולם השנייה ולאחריה, הוקמו בארץ סניפים רבים של תנועת 'האחים המוסלמים', שמרכזם היה במצרים. האפיון העיקרי של פעולתם היה חברתי ביסודו, והתמקד בנושאי סעד ורווחה. לקראת שנת 1948 נסגרו סניפי הארגון במקומות שהיו בשליטת צה"ל, ופעילים רבים עברו לשטחי יו"ש ורצועת-עזה.

ב. תקופת מדינת-ישראל 48-67

בשנת 1938 ברח מנהיגות ערביי ישראל, ובתוכה גם המנהיגות הדתית. ערביי ישראל חסרו ממסד דתי, ולא קיימו כל קשר עם גופים וארגונים איסלאמיים במדינות-ערב. כל זאת בנוסף לניתוק הפיסי מהמקומות הקדושים עצמם בהווה הישראלית, הושפעו ערביי ישראל מאווירה חילונית תחת ממשל-צבאי, אשר לא עודד חינוך איסלאמי. בשנות ה-50 וה-60 האיסלאם לאיסלאם התקיים ברמה אישית, אשר עיקרו – קיום המצוות ללא כל התארגנות¹⁰ התרחקו צעירים מוסלמים מהדת. דתית, פוליטית או קהילתית של ממש.

ג. תחיית האיסלאם והתגבשות 'התנועה האיסלאמית' בישראל – שנות ה-70

כללי

תחייה מחודשת של האיסלאם החלה בקרב ערביי ישראל בשנות ה-70. תחייה זו תיבחן במעגל הפנימי ע"י בדיקת גורמים ייחודיים המאפיינים את המיעוט הערבי במדינת-ישראל (כולל קשריהם עם השטחים), ובמעגל החיצוני ע"י בדיקת גורמים כלליים¹¹ של התעוררות האיסלאם בעולם המוסלמי כולו, וכן התפתחויות הקשורות בסכסוך הישראלי-ערבי.

מעגל פנימי

מלחמת 67 ותבוסת מדינות-ערב, סימלו עבור רבים בעולם הערבי פשיטת רגל רעיונית של האידיאולוגיות הערביות החילוניות. אירוע זה מהווה ציון דרך חשוב לגבי תמורות שהתחוללו גם בקרב ערביי ישראל. תחושת אכזבה וייאוש מכישלונות הלאומיות הערבית פשטו בעולם הערבי כולו, אך בעוצמה רבה יותר בקרב ערביי-השטחים שנמצאו מאז תחת שלטון כיבוש. אובדן כוח המשיכה של המסגרת הלאומית הפלסטינית, הביא לתאוצה בהקמת מסגרות איסלאמיות ובעליית ערכן לאחר עזיבת ההנהגה הדתית של ערביי ישראל במהלך אירועי שנת 48, מותר מיעוט זה ללא מערכת שיפוט, הדרכה ושירותים דתיים. לאחר שנת 67, סיעה 'המועצה המוסלמית העליונה' במזרח ירושלים, למלא חלק מצרכים אלה. באותה תקופה החלו בסיום לימודיהם, החלו בוגרי מכללות אלה¹² צעירים מישראל ללמוד לימודי דת האיסלאם (שריעה), במכללות דתיות בשטחים. מהטפות¹³ ללמוד לימודי דת ולהטיף לחזרה למקורות הדתיים כדי לשמור על העדה המוסלמית בארץ, ולמנוע את התפרקותה. מורים¹⁴ גם משכילים נוספים: אקדמאים, מורים, מהנדסים, עיתונאים ועוד, וכן צעירים או מבוגרים חסרי השכלה. אלה הושפעו ומטיפים מהשטחים, הוזמנו ללמד בבתי ספר ובמסגדים.¹⁵

לאחר 67 ופתיחת הגבולות, התאפשר לערביי ישראל לבקר במקומות הקדושים לאיסלאם בירושלים ובחברון. מגע זה עם המקומות הקדושים, ובעיקר עם מסגד אלאקצא, שהוא השלישי בחשיבותו בקדושת האיסלאם, השפיעו ועוררו רגשות דתיים חזקים בקרב ערביי ישראל, שהפגינו הזדהות וסולידריות עם האיסלאם, כל אימת שחשו כי הוא מאיים באתרים אלה (שריפת אלאקצא ב-69, סכסוכים בין-עדתיים ודתיים על רקע סידורי התפילה במקומות הקדושים ועוד). על צמיחת הזרם האיסלאמי השפיעו גם תחושות קיפוח חברתי ואזרחי של ערביי ישראל, אשר לא זכו לשוויון זכויות אזרחי מלא,¹⁶ והיו בחלקם בעלי מעמד סוציו-כלכלי נמוך.

כתוצאה מכל האמור, התגבש ממד איסלאמי חדש בקרב ערביי ישראל, שיצר את התרבות האידיאולוגית שעליה צמחה במועד סמוך תנועת תחייה איסלאמית.¹⁷

לתנא"ס, בשנות ה-70 וראשית ה-80, סיעה גם משבר פוליטי ורעיוני שהחל לפשוט בקרב ערביי ישראל, שעיקרו – שינוי במעמד ה'מונופולי' של רק"ח בזירה הפוליטית הפנימית, צמיחת הרשימה המתקדמת, וכן נסיגת המחנה המתון ועלייה במעמדו של 'ועד ראשי המועצות'.¹⁸

ב-1978, התאפשר לערביי ישראל לראשונה, לצאת לחאג' במכה. היה בצעד זה כדי לסייע להתעוררות האיסלאמית ולחזק את ניתן אפוא לומר כי ההתעוררות האיסלאמית בקרב ערביי ישראל במחצית השניה של¹⁹ תחושת ההשתייכות לאומה האיסלאמית. שנות ה-70 גברה במקביל להתעוררות הלאומית הפלסטינית בקרבם. שתיקה יחד ניזונו מהמגע הבלתי אמצעי עם העם הפלסטיני, ערביי ישראל נחשפו מעבר לקו הירוק, למוסדות דתיים²⁰ עם אתרים איסלאמיים קדושים ועוד, שהתרחש לאחר מלחמת 67. משגשים, ספריות דתיות מגוונות, ומעל לכל – לאידיאולוגיות שונות וביניהן אידיאולוגית ה'אחים המוסלמים'

בארצות ערב החל תהליך של עליית פאן-איסלאמיות בעקבות נסיגה בפאן-ערביות אשר חלה לאחר תבוסת 67, עלית ערך מדינת האיסלאם נחל הצלחות פוליטיות באיראן (מהפכת חומיני ב-79), מצרים²² והיאוש הכללי מהמשטרים במדינות ערב.²¹ הלאום²³ ולבנון. האמור השפיע גם על משיכה לדת בקרב ערביי ישראל.

ד. תקופת מפנה: פעילות 'משפחת הג'האד', סוף שנות ה-70 ותחילת ה-80

שלב חשוב בהתארגנות איסלאמית תנועתית, החל בשנת 79, בהקמת ארגון מחתרתי סודי בשם 'משפחת הג'האד' (אוסרת אלג'האד). פעילי הארגון הושפעו מכתביהם של תאורטיקנים מוסלמים, ובקשו ל'קרב את הקץ' ולקדם את שלב הג'האד בשחרור פלסטין, לפני שלבים אחרים של 'הכשרת לבבות' והכנת תשתית רחבה ומוצקה.²⁴ הארגון הציב לו למטרה לפגוע בתשתית הכלכלית של מדינת ישראל. פעיליו הציתו שדות, עקרו מטעים והחלו בצבירת נשק.²⁵ בשנת 80 נחשפה ההתארגנות, וכ-60 מפעיליה נעצרו ונשפטו.²⁶

ה. אסטרטגיית פעולה חדשה לתנא"ס – החל בשנת 1983

גל המעצרים והשהות בכלא היוו את מקודת המפנה, והיו לאירוע כבד-משקל. פעילי הארגון האסורים בכלא וחברים אחרים מחוצה לו קיימו דיאלוג פנימי ודין נוקב להפקת לקחים והסקת מסקנות. הפעילים ניתחו את כישלון ההתארגנות ופעילותה, והגיעו למסקנה, שעליה לא היתה מחלוקת ביניהם, כי יש לשנות את כיווני העשייה בשלה ההכרה כי אין לדחוק את הקץ, ו'אין לזרז את הדרך לקראת הגשמת המטרות, ואין לנסות לקטוף את ב-180' מעלות'. ניסיון המעצר העיר את עיני המנהיגות שיש "לרדת"²⁸ הפרי לפני הבשלתו... יש להתאזר בסבלנות ולהתרחק מדרך הרווח הקל".²⁹ המכוכבים" ולעסוק בנושאי היום-יום ובאופן יותר "מציאותי, אובייקטיבי ורציונלי". בתורת האחים המוסלמים' קיימת תיאוריה שלבית: שלב ראשון-חזרה בתשובה, שלב שני – בנין העדה (אמה) המוסלמית ע"י מנגנוני עשייה חברתיים וחינוכיים שונים (דעה), ובאופן שהחברה תעמוד בפני הבלי העולם ובעיקר רוח המערב; השלב השלישי התנא"ס מטפל מעתה והלאה בשני התחומים הראשונים, דהיינו: חזרה בתשובה,³⁰ הוא הג'האד – שחרור אלים בסיוע חיצוני.³¹ ופעילות לחיזוק החברה המוסלמית בתחום החברתי, חינוכי, תרבותי ומוסרי. במקביל לטיפול שניתן מעתה בכיוון הדתי והחברתי, מדגישה התנועה את פעילותה במסגרת החוק בלבד (ראה פירוט בהמשך). התנא"ס מפתחת בפעילות היום-יומית דפוסי פעולה הנעים בין שני קטבים מקבילים – בדלנות והשתלבות

בדלנות

כאמור (בהקדמה), הבדלנות היא מעגלי ההתייחסות (מעשית, רעיונית ואחרת) של התנא"ס בהקשר להווייה הישראלית, אשר מנתקים אותם מהווייה זו. ייבחנו מעגלי התייחסות במישורים הבאים: המישור הפנימי במדינת ישראל והמישור החיצוני המורכב מהמישור הפלסטינאי והאיסלאמי הגלובלי

בדלנות – היבטים פנימיים

פעילות דתית

הדת מהווה את הבסיס היסודי לפעילות התנא"ס. בפנייתה לציבור מדגישה התנועה את הערכים שבאיסלאם ואת יתרונות ה'חזרה בתשובה'. בפרסומי התנועה אין התמודדות רעיונית עם סוגיות דתיות המטרידות את העולם הערבי והאיסלאמי (כגון: היחס למשטר ערבי לא מוסלמי, הלגיטימיות של משטרים ערביים עושקים, ועוד). בכתביו, עבדאללה נמר דרויש, מנהיג התנועה, עוסק רבות בהסברת ערך הדת למכלול חייו של המאמין בעידו המודרני. האיסלאם הוא הפתרון הנכון והמדריך המושלם לפרט ולחברה בכך³² כאחד. הציטוטים היחידים המובאים בכתביו הם ציטוטי הקוראן, ואין הוא מסתמך על פוסקים בני אסכולה זו או אחרת. מיטיבה התנועה להדגיש את המכנה המשותף הרחב ביותר לשם קירוב הציבור לדת בסיס הכוח המרכזי בכלל פעילות התנועה מהווה המסגד, שהיא העוגן למכלול פעילויות התנועה בקרב ההמונים. סביב המסגד בעשור האחרון הושלמה כמעט תוכנית של בניית מסגד אחד³³ מתרחקות רוב הפעילויות החברתיות, התרבותיות וכמובן הדתיות. לפחות בכל ישוב ערבי במדינת-ישראל.³⁴

בעקבות פעילותה של התנא"ס להעמקת השורשים האיסלאמיים בין ערביי ישראל, בולטת העובדה כי מקומות יישוב רבים לבשו צביון איסלאמי יותר, ע"י נפוצות לבוש מסורתי, הקמת אגודות צדקה איסלאמיות ופתיחת חנויות לממכר ספרות דתית. כל הפעילות בתחום זה היא עצמאית פנימית של התנא"ס, ללא כל סיוע ממשלתי

פעילות חברתית

התנא"ס השכילה לנצל את מישורי אי-העשייה הממשלתית במגזר הערבי כדי לבסס את הדת ככוח חברתי חיובי, העושה למען הקהילה ולמען מימוש צרכיה. האיסלאם מוצג כבעל יכולת הגשמה וסיוע באותם תחומים בסיסיים שהחברה הערבית בישראל חסרה בהם, ומתקשה לתפקד בלעדיהם. לשם כך אין התנא"ס מקקת לסיוע כלשהו מהשלטונות, ואת פעילותה במישור זה היא מממנת בלא סיוע ממלכתי. כיוון שמדובר בתחום חיובי בראייה הציבורית, יכולה התנועה לפעול בו ללא חשש מהצרת צעדים ע"י הפעילות במישור זה עזרה לתנא"ס להוכיח לקהילה כי הדת היא³⁵ השלטונות מחד גיסא, ותוך עשייה לא מוגבלת מאידך גיסא. ה'חוט המקשר' לקהילה מאורגנת במערכת פנימית משלה, המתבססת על מערכת ערכים מוסרית של יחסי אדם לחברת, ויחסי האדם לכלל הקהילה

התנא"ס פועלת על בסיסם של שני עקרונות איסלאמיים: צדקה והתנדבות. הוקמו ועדות צדקה מקומיות לשם תמיכה במקקים, הועדויות הקימו מרפאות, בנו כיתות לימוד, מועדוני ספורט ומוסדות דת. התנא"ס מדגישה את³⁶ ולשם ביצוע פרויקטים ציבוריים. הפעילות ההתנדבותית בעשייה זו. במסגרת זו קיימו מחנות עבודה התנדבותיים שבהם עסקו מאות מתנדבים בעבודות קהילה בתחומים שלא טופלו ע"י רשויות המדינה, כגון: סלילת כבישים, שיפוץ מוסדות חינוך, גידור בתי-קברות, שיפוץ מסגדים ועוד. ס הקימה מרפאות ביישובים שונים שבהן ניתן טיפול רפואי ברמה גבוהה ובמחיר השווה לכל נפש. חלקן של המרפאות "התנא"ס מתפקד 24 שעות ביממה (כגון מרפאת אום אל פחם). בכוננת התנועה להקים בעתיד בית-חולים.

מקום חשוב בפעילות התנועה מוקדש לספורט. הוקמה ליגת כדור-רגל איסלאמית, עצמאית לחלוטין מליגות הכדור-רגל הישראליות.³⁹

שילוב הפעילות הדתית והחברתית הביא גם לתקיפת גילויים של תרבות המערב (איסור סרטי טלוויזיה, סגירת מועדוני לילה ⁴⁰ ועוד).

פעילות חינוכית

⁴² חשיבות רבה יש בראיית התנא"ס בטיפוח הדור הצעיר. ⁴¹ כתנועה דתית, מוקדשים מחשבה ואמצעים רבים למישור החינוכי. התנועה פיתחה שורה של מוסדות חינוך איסלאמיים, ולא הסתפקה בשיעורי קוראן והלכה במסגדים. כך פרשה רשת של גני ילדים, הוקמו ספריות ציבוריות ⁴³ לגיל הרך ביישובים רבים, ובהם נהוג יום לימודים ארוך (הכולל גם מתן ארוחה חמה והסעה לגן וחזרה). בחסות התנועה, נפתחו קורסים לביעור בערות בין מבוגרים, וקורסים להשכלה ⁴⁴ רבות, המכילות ספרות דתית עשירה ומגוונת. ⁴⁵ כללית כגון: מחשבים שפות ועוד.

'הלום הכתר' בתחום זה, מהווה המכללה האיסלאמית שפתחה התנועה באום אל פחם בשנת 1989, ובה לומדים כ-400- המטרה ארוכת הטווח היא להכשיר 'פרחי-דת', לשם עבודה קהילתית ודתית ביישוביהם לאחר סיום לימודיהם, כמעין ⁴⁶ תלמידים. רבים מצוות המורים במכללה הנם תושבי השטחים. ⁴⁷ זרעים שיופצו לאחר בשלותם במטרה להקים קהילות איסלאמיות נוספות. תפקיד חשוב נוסף למכללה, הוא בהקשר הכולל בחיבור התנא"ס לאיסלאם שבשטחים: החינוך מהווה את אחד החוטים התנא"ס שואפת להכרה של משרד החינוך, כדי לאפשר לבוגריה לעבוד כמורים ⁴⁸ המקשרים בתוך אפיק תרבותי וחינוכי משותף. ⁴⁹ במערכת החינוך.

פעילות בתחום ההקדש המוסלמי

עפ"י אחד מעיקרי אמונתה של התנא"ס, ארץ-ישראל – 'פלסטין' כולה – היא בחזקת אדמת הקדש – 'וקף' – איסלאמי, וראוי כי ⁵⁰ תחזור לשליטת בעליה: העדה המוסלמית.

בשנים האחרונות משקיעה התנועה מאמצים רבים לעורר את דעת הקהל בין ערביי ישראל ומנהיגיו, ולפעול גם מול השלטונות, לשם קידום הטיפול בנושא זה, הוקמה אגודת 'אלאקצא', שהיא ⁵¹ כדי להחזיר נכסי הקדש איסלאמיים לשליטת המוסלמים בארץ. בין כלל פעולות העמותה, ניתן למנות שימור ושיפוץ אתרים איסלאמיים, ארגון ⁵² העמותה הפעילה ביותר, בין עמותות התנא"ס. ⁵³ פעולות מחאה נגד מכירת נכסים איסלאמיים או שינוי ייעודם. העמותה מסייעת גם לשימור אתרים איסלאמיים בשטחים. בעשייה זו, מנצלת התנועה את הזיקה הבסיסית לאדמה ולהקדש איסלאמי באשר הוא, ופועלת כ'חוד חנית' בשליחות הציבור כולו. בפעילות זו, המבססת את תדמיתה כשומרת קודש-האיסלאם, השכילה למשוך את הנהגת ערביי ישראל ולאחדה סביב נושא ⁵⁴ זה.

בראיית התנא"ס קיימת חשיבות רבה לשליטת המוסלמים על נכסיהם בכלל, וחשיבות בניהולם ע"י התנא"ס בפרט, דבר שסייע לתנועה בהעמקת פעילותה במגזר הערבי ובקידום הקמת מערכות שירותים חלופיים במדינה.

בדלנות – היבטים חיצוניים

המישור הפלסטיני

1. הקשר לתנועת חמאס

שתייהן שייכות אידיאולוגית לזרם דתי איסלאמי בעל זיקה ברוחה ⁵⁵ התנא"ס והחמאס הן תנועות בעלות רקע אידיאולוגי זהה. ⁵⁶ לתנועת ה'אחים המוסלמים'. ראשי התנא"ס מגדירים עצמם כ"מזדהים עם תנועת האחים המוסלמים, אך אינם חברים בה". החמאס רואה את התנא"ס כחלק מהחמאס בפלסטין. ערביי ישראל מהווים עפ"י תפיסה זו את אחת מיחידות המשנה שפלסטין ⁵⁷ מחולקת.

הרקע האידיאולוגי המשותף סייע לחיזוק הקשר שבין שתי התנועות. התפתחה מערכת קשרים בתחומים שונים: סיוע כלכלי – במסגרת התנא"ס פועלים שני גופים המשמשים כצינור להעברת כספים לחמאס: 'ועדת הצדקה הארצית' ו'ועדת הכספים מגיעים מגופי סיוע שונים בחו"ל'. ההצלה למען השטחים' שבראשה עומד ד"ר סלימאן אג'בריה, המשמש כגזבר התנועה ⁵⁸ ומתורמות – 'זכאת' – של חברי התנא"ס. כספים אלה משמשים לתמיכה במאות משפחות בשטחים.

ניסיונות פיוס בין חמאס וגופים אחרים בשטחים – פעילי התנא"ס הפכו לבעלי משקל ציבורי והכרה ברורים בקרב קבוצות פלסטיניות שונות בשטחים, ובאופן בולט בקרב החמאס. כך למשל השתתפו שיח' עבדאללה נמר דרויש ושיח' ראד מחאג'נה ⁵⁹ בוועדת פיוס שהוקמה ביולי 92 בעזה, כדי לפשר בין חמאס לארגון הפת"ח.

מפגשים הדדיים – בכירי התנא"ס מקיימים מפגשים עם בכירים בחמאס. משלחות של חברי התנועה מגיעות לביקורים אצל ⁶⁰ משפחות עצורי חמאס.

סיוע הסברתי – עיתון התנא"ס 'צאות אלחק ואלחוריה' מרבה לצטט, לסקר ולהסביר את פעילותו הענפה של ארגון החמאס פעילי התנועה ארגנו פעולות מחאה נגד השלטונות מחד גיסא, והזדהות מאידך ⁶¹ בשטחים, ומשקף את עמדותיו של ארגון זה. ⁶² גיסא עם מגורשי החמאס ללבנון בשנת 92/93, והיו לגורם המוביל פעילות זו בקרב ערביי ישראל.

ראשי התנועה נוהגים להבליט במגעים עם הציבור הישראלי את קיומה של החמאס כגוף פלסטיני לגיטימי במסגרת מכלול עבדאללה נמר דרויש מוסיף: "כל מי שמכיר במנהיגות הפלסטינית ובראשה אש"פ – ⁶³ גופים שונים אחרים הקימים בשטחים. ⁶⁴ מכיר גם בתנועת חמאס".

2. המישור הפלסטיני הכללי

הנהגת התנא"ס מקיימת קשר הדוק עם שלטונות האוטונומיה בשטחים, ושולבה במשלחות רבות של ערביי ישראל אשר טיפלו ⁶⁵ בהשכנת שלום בין זרמים ניצים שם.

עראפאת עצמו נפגש עם מנהיגות התנא"ס וביקשה לתווך בסכסוכים שבין הראשות הפלסטינית לבין חמאס. ביטאון התנועה גם אש"פ מכיר במעמדה וחשיבותה של התנא"ס כגורם מוביל בקרב ערביי ישראל, ובשנים האחרונות ⁶⁶ הבלוט דיווחים בנושא זה. ⁶⁷ הופיעו מספר מאמרים מסכמים אוזרות התנא"ס בביטאון אש"פ 'שאאון פלסטיני'.

3. המעגל האיסלאמי העולמי

התנא"ס השיגה בשנים האחרונות הישג חשוב כתנועה איסלאמית, ע"י יצירת קשר בעל אופי פאן-איסלאמי עם קבוצות וארגונים משלחות של התנא"ס הוזמנו בשנים האחרונות להשתתף בוועידות איסלאמיות שונות ⁶⁸ פונדמנטליסטים באירופה ובארה"ב.

סוגיות⁶⁹ באירופה ובארה"ב, ובכך הפכה התנא"ס לתנועה "מוכרת, מכובדת ומחוזרת" ע"י תנועות איסלאמיות ברחבי העולם. שונות המעסיקות חברות איסלאמיות בעולם הופכות לסוגיות חשובות בראייתה של התנועה בארץ. כך למשל סוגיית המוסלמים בבוסניה-הרצו-גובינה: משלחת התנועה יצאה לבקר שם כדי להביע הזדהות, ולמסור כספים שאספו חברי התנועה בארץ כתחומה בנוסף – הזדהות עם⁷⁰ למוסלמים שם. התנועה גם קיבלה אישור הממשלה להבאת יתומים מוסלמים משם, לאימוץ בארץ⁷² ועוד.⁷¹ האירועים במלחמת פקיסטאן

4. הגדרת זיקת ההשתייכות והזהות

ההגדרה העצמית והאישית של פעילי התנועה את זיקתם, השתייכותם וזהותם מאפשרים לבדוק את עומק הקשר ועוצמתו לגבי מעגלי ההתייחסות השונים: איסלאם, פלסטין, ערביות וישראל אברהמים צרור⁷³ שיח' עבדאללה נמר דרויש מגדיר עצמו כדלקמן: "מוסלמי, ערבי פלסטיני שחי על אדמתו במדינת ישראל". שיח' ראד צלאח, ראש עיריית אום אל פחם מגדיר עצמו⁷⁴ מעיד על עצמו שהוא: "מוסלמי, פלסטיני, ערבי שחי במדינת ישראל". למוסלמי' בהשקפתו על החיים, כ'ערבי' בקשר שלו ללאום הערבי, וכ'פלסטיני לאומי'. מעגל השתייכות רביעי על פי גרסתו, הוא עבדאללה דרויש גם מגדיר שלושה מעגלי התייחסות לבעיה הפלסטינית: המעגל האיסלאמי שחובק בתוכו את⁷⁵ 'כ'בן-אדם'.⁷⁶ המעגל הערבי, שבמרכזו המעגל הפלסטיני.

מהאמור לעיל ברורה הזיקה האיסלאמית העומדת בראש סולם ההגדרות לעניין השתייכותם וזהותם של פעילים אלה. יש לשים לב ל'י' הייחוס בשפה הערבית (הקובעת את שייכותו של האדם למקום, גוף, לאום וכו') המוספת למעגלי הזהות האיסלאמי, ערבי ופלסטיני, בבחינת האקסיומות שלא ניתנות לערעור. לגבי הקשר והזיקה לישראל – או שאינה נזכרת כלל [שיח' ראד] או שנזכרת ללא 'י' הייחוס 'במדינת ישראל', ובמשנתם – התייחסות זו היא למושג בר חלוף בעתיד לבוא, וכיוון שעבדאללה מגדיר את עצמו⁷⁷ כ'חי על אדמתו', מובן מכאן כי מדינת-ישראל על-פי תפישה זו היא בת חלוף.

חשיבותן של הגדרות אלה היא בהיותן תמצית ברורה לנקודת השקפה בסיסית ומהותית של זיקה והשתייכות: מעגלי זיקה אלה נמצאים באופן ברור מחוץ ליישות הישראלית, אשר זוכה במקרה הטוב שבו היא נזכרת לציון רפה ובר-חלוף במהותו.

5. סיכום

תוצאות עשייתה של התנא'ס במישור הפנימי מביאים לכך שחלקים גדלים והולכים בקרב ערביי ישראל מפתחים הלכה למעשה דפוסי-חיים אוטונומיים המנותקים מהווייתם זו מכלל ההווה הישראלית. יש להדגיש: לא מדובר באוטונומיה מגובשת בפועל, אלא בדפוסי פעולה אוטונומיים, המדגישים את מישור ההתבדלות. הזיקה למישור הפלסטיני (ובדגש על תנועת חמאס הפונדמנטליסטית) ולאסלאם העולמי מבליטים את תחושת הזהות האיסלאמית הכוללת, ואת העובדה כי באיסלאם אין גבולות גיאוגרפיים, וגבולותיו למעשה ובפועל הם גבולות תרבותיים, דהיינו: בכל מקום שבו הוא מתקיים ומצוי (בין אם כמיעוט במדינה לא מוסלמית ובוודאי כשליט במדינה מוסלמית). במארג עשייה וחשיבה זה – אין מקום להווייה הישראלית בתפיסת התנא'ס

השתלבות

'הכרח בלי יגונה' – אי-אלימות ושמירת החוק

מי שנכנס לים, או שהוא שוחה על פי החוקים ועל פי תנועות הזרם ואז ינצל ויחיה, או שהוא עובר על אותם החוקים ואז ינוצח על ידי הגלים וייעלם מאחורי המים.⁷⁸

מאז תחילת בניית התנועה בשלבה הנוכחי אחרי שנת 83 מקפידים בכירים בתנועה להטיף נמרצות נגד פעילות אלימה מכל סוג בכתבי מבקש דרויש למצא את האיזון שבין⁷⁹ שהוא. דרויש מגדיר את האלימות שבה נקטה התנועה בעבר כ"טעות נעורים". השריעה – ההלכה המוסלמית – לבין החוק הקיים במדינת ישראל.

הסיסמא שאימצה [התנא'ס] היא לפעול במסגרת האיסלאמית ובמסגרת החוק. אלה שתי כנפיים של העוף שע"י כריתת אחת⁸⁰ מהן – העוף לא ימריא".

בסיכום חשבון הנפש שקיימו פעילי התנועה בעת מעצרו בעבר, בולטת ההכרה שהתנא'ס לא הרוויחה מדרך האלימות, ויש להתרחק מכיוון עשייה זה ככל האפשר. "השחייה עם הזרם" נתפסת במהותה כעשיית מעשה מועיל וחשוב לאיסלאם ההתנגדות לאלימות שאותה מבטאים ראשי התנועה, אינה חלה לדעתם בהכרח גם על תנועות איסלאמיות אחרות. הג'יהאד אינו דרויש משתמש⁸¹ מתאים למוסלמים בפלסטין, כיוון שהם מיעוט העומד בפני כוח גדול ממנו שלא ניתן להשוותו ליכולות המיעוט. מספר פעמים במושג צ'וררה (מילולית: צורך, חובה), כמושג שמשמעותו: אנו 'נאלצים' עתה להשלים עם קיומנו במדינה שבה רוב שאינם מוסלמי כלל, אנו 'נאלצים' לכך, 'כנכרח בלי יגונה'. כל זאת, כל עוד מאפשרים לנו לקיים את הפולחן המוסלמי הדתי. איסלאם⁸² בישראל לדבריו הוא "...שהמוסלמים יוכלו לחיות על-פי דינם, דתם ומסורתם מבלי לעבור על חוקי המדינה".

קיום החוק אם כך, הוא לא רק כתוצאה מהכרה שראשיתה בלקחי מעצרי תחילת שנות ה-80, שמשמעותה כי בדרך שונה, ללא אלימות, ניתן להשיג יותר. קיום החוק הוא גם ביטוי לקבלת התיזה, ולפיה – במקום שבו נסוג השלטון האיסלאמי, והשלטון הכופר החדש מאפשר לקיים את הפולחן הרי חובה על המוסלמים להישאר ולהמתין, ולא למרוד במלכות, ובלבד שניתן להם לקיים את התנא'ס משתמשת ב'מטריית' החוק,⁸⁴ דרויש עצמו מגדיר זאת כ'צורך (צ'וררה) לכבד את החוק הישראלי'.⁸³ הגרעין הדתי. חשוב להדגיש כי אין בכך משום נטישה אידיאולוגית, בשלב זה, של הרצון לממש בטווח הרחוק⁸⁵ המשמשת ל'שמירת התנועה'. את שחרור אדמות ההקדש כולן מידי המחזיקים בהן עתה. נוהג בעניין זה העיקרון של ה'צבר', דהיינו: אורך-רוח והבלגה, התפיסה הבסיסית בתנועה היא הראייה לטווח ארוך: חובה על כל דור לבנות, לחזק ולבסס⁸⁶ שבזכותם הגיעה התנא'ס להישגים. היעד⁸⁷ את 'הבניין האיסלאמי' הקיים, ולהעביר את שגובש לדור הבא, כדי שימשיך לשפר ולהיטיב: 'הניצחון בא עם אורך הרוח', הסופי, לא מפורט.

השתתפות בבחירות

א. הדילמה ההלכתית

מצבם של ערביי ישראל המוסלמים, כמיעוט במדינת רוב לא מוסלמי אינו חדש בהיסטוריה של האיסלאם. קיימות השוואות למצבים היסטוריים דומים, כגון – ספרד של ימי הביניים: מעדה שהיוותה את המדינה, הפכו המוסלמים שם, לאחר כיבושה ע"י הנצרים במאה ה-11, למיעוט תחת רוב לא מוסלמי. הנוצרים אפשרו להם לקיים את פולחנם, להישפט בבתי-דין שרעיים ולהחזיק⁸⁸ ברכושם.

אין דיון מפורט במקורות האיסלאמיים אודות מיעוט מוסלמי תחת שלטון לא מוסלמי. הסוגיה לא היתה נפוצה, וכשקרתה – פתרו אותה גם על סמך המציאות הספציפית. אחת מהאפשרויות לפתרון היא ההגירה – הג'רה. קיימת אסכולה באיסלאם, ולפיה על המוסלמים לקום ולהגר מטריטוריה שבה השלטון אינו מוסלמי.⁸⁹

עבדאללה נמר דרויש מטיף להשתלבות במדינת-ישראל, תוך שמירת הייחודיות של התנועה. כעומד בראש תנועה אשר מעריכה את העבר ואשר שורשיה נטועים בו, הוא מחפש תקדימים היסטוריים, ומוצא שניים

1. יוסף הנביא: יוסף אימץ את נוהגי החברה המצרית הפרעונית הנבערת (הג'הילית), ופעל לפיהם כדי להשפיע מבפנים ובאופן הדרגתי על דרכי השלטון. פעולתו נועדה להיטיב עם בני-ישראל.
 2. תקדים חבש: הנביא מוחמד שלח כ-80 מחסידיו להצטופף תחת חסותו של שליט מצרי כדי להישדד. נגוס, השליט, אכן נתן חסותו למוסלמים ששרדו בזכות כך דרויש מקבל את עקרון הצ'רורה הנזכר: על העדה המוסלמית להישאר ולהמתין במקום שממנו נסוג האיסלאם, כשהשלטון הזר מאפשר לקיים את הפולחן הדתי.⁹⁰
- בראיית התנא"ס, ההגירה היא נפשית-תרבותית: הקמת מובלעות אוטונומיות ש כדי לשמרן ולטפחן מותר וצריך להשתתף בבחירות המוניציפאליות (ניתן לצלל חוקי עזר כדי למנוע מכירת אלכוהול, להפריד בין גברים ונשים במקומות ראויים לכך ועוד).

91. ב. הבחירות המוניציפאליות

בשתי מערכות הבחירות לשלטון המקומי שהתקיימו מאז ראשית שנות ה-80 (ב-83 וב-89), זכתה התנא"ס להישגים נאים: בבחירות 89 עצמן זכתה בראשות של חמש רשויות מקומיות, לעומת רשות אחת בשנת 83, וכן 45- מושבים במועצות בבחירות המוניציפאליות של שנת 94, זכו בראשות 5 מועצות, וב-59 מושבים ב-19 מועצות.⁹² מוניציפאליות שונות, לעומת 6 ב-83. בראיית התנא"ס, הצלחותיה הן פועל יוצא של עשייה ממושכת⁹³ ועיריות. מספרם הכולל של ראשי רשויות מטעם התנועה היא 7. וקשה לטובת ההמונים, וכתוצאה מפעילות עממית רצופה. השתתפות בבחירות המוניציפאליות, מהווה למעשה השלמה של פעילויות התנועה עד אז, אשר נועדו לקדם את החברה הערבית בכללותה, ואת העדה המוסלמית בעיקר. האחיזה בשלטון המקומי מאפשרת את ביסוס ההישגים החברתיים והתרבותיים. בהליכה לבחירות המוניציפאליות, יש גם צעד חשוב בכיוון של השתלבות בכללי המשחק הנהוגים במדינת ישראל. יש להדגיש כי בראיית התנא"ס, הזירה הפוליטית אינה מטרה אלא אמצעי שנועד לניצול קידום החברה הערבית-מוסלמית וטיפוחה. לקחי ההצלחה של ההתמודדות בזירה המוניציפאלית ברורים מבחינת התנא"ס: "הבאנו למהפכה" מסכם דרויש את תחושת ההצלחה בעבודה היום-יומית – עובדים ראשי הרשויות מטעם התנא"ס בשתוף פעולה הדוק עם משרדי הממשלה⁹⁴ במישור פעולה זה. השונים.

ג. הבחירות לכנסת

בבחירות שהתקיימו בשנת 95 מספר פעמים בשנים האחרונות, עלתה לדיון פנימי בתנא"ס סוגיית ההשתתפות בבחירות לכנסת. 92, נחלקו הדעות בין ראשי התנועה בעניין ההשתתפות בהן: עבדאללה דרויש צידד בהליכה לבחירות, בעוד שראד צלאח, ראש התנועה לא נטלה בהן חלק כגוף עצמאי, אך עודדה את חבריה⁹⁶ עיריית אום אלפחם, וכמאל ח'טיב מכפר קנה, התנגדו נחרצות. להצביע למפלגתו של דראושה.

לסוגיית הבחירות לכנסת, שתי פנים בראיית התנועה:

א. הפן האידיאולוגי-הלכתי בעניין השתתפות במעשה השלטון של מדינת רוב לא-מוסלמי: הנהלת התנועה מודעת לניסיון של תנועות איסלאמיות אחרות, הן בעולם הערבי והן באירופה ובאמריקה, ששקלו את השאלה: האם תנועה איסלאמית צריכה להיות חלק ממנגנון חילוני בעידן המודרני, או לא. נתנו לכך שתי תשובות

1. כל עוד השלטון, אפילו הוא שלטון מוסלמי אך חילוני, לא מכיר באיסלאם כמקור החוקה היחיד – הרי שהוא כופר ואין להשתתף. בשלטון. בדיעה זו דגלו תנועות כמו: תכפיר והג'רה, ג'מאעה איסלאמיה, ג'האד איסלאמי ועוד בעולם איסלאמי או לא איסלאמי – יש ליטול חלק בכל מסגרת, ולמלא כל חלל שממנו ניתן לקדם את האינטרס של העדה. 2. קיימת גם גישה הפוכה ונוקשה⁹⁷ המוסלמית. בדיעה זו דגלה תנועת 'האחים המוסלמים', ואותה מקבלת כיום רוב הנהגת התנא"ס יותר הטוענת כי בעצם ההשתתפות בבחירות יש הכרה במדינת ישראל, וקבלת ריבונותה בפלסטין. מייצגי גישה זו הם שיח' ראד מחאג'נה וכמאל ח'טיב).
- בדיונים שקיימה בנושא הנהלת התנא"ס העדיפה שלא להתייחס לבעיה זו כסוגיה הלכתית מובהקת, המחייבת קבלת פסק-הלכה⁹⁸. מפורש בעניין. רוב חברי ההנהלה מצדדים בהליכה לבחירות הקרובות לכנסת.

ב. הכדאיות המעשית להשתתפות בבחירות והערכת סיכויי ההצלחה: כיון שהוחלט עקרונית על השתתפות בבחירות, הוזמנו סקרים במרכז ללימודים אסטרטגיים של התנועה באום אלפחם, לשם בדיקת אלטרנטיבות ולצידן סיכונים וסיכויים להצלחה⁹⁹ בבחירות. הנתונים יובאו לפני הנהלת התנועה אשר תכריע סופית באופן ההשתתפות בבחירות. קיימת הכרה בעניין חשיבות ההליכה לבחירות אלה, ולגיטימיות כיום השאלה בתנא"ס: "...לכמה זמן תוכל התנועה לשמר את כוחה מחוץ לפעילות הפרלמנטרית בסבך של המשטרים, החידושים והדרישות?"¹⁰⁰

ההשתתפות בבחירות לכנסת מהווה 'קפיצת מדרגה' נוספת לתנא"ס, לאחר השתתפותה במערכות בחירות של הרשויות¹⁰¹ המוניציפאליות. הצלחה בהן תנוצל לקידום מעשי של צרכי המיעוט הערבי בכלל, וקידומן של סוגיות המיעוט המוסלמי בפרט.

סיכום

בשלב הנוכחי של פעילותה (החל בראשית שנות ה-80), נכרות בפעילות התנא"ס שתי מגמות הנהגות בה בעת ובעונה אחת:

- א. מגמת התבדלות המתאפיינת בפעילות עפה בארץ לשם קידום הקמתן של מסגרות חדשות לפעילות חברתית, דתית ועוד. פעילות זו נועדה בראש ובראשונה לקדם את האיסלאם ולבססו כמטרה ראשונה במעלה של תנא"ס עכבי ואקטוקלי. פעולה זו בראש ובראשונה, ואיסלאמיות אחרות ברחבי העולם מתקיימת תוך קיום קשרים והישענות על קהילות איסלאמיות-פלסטיניות על-פי ספר הדרכה להפצת דת (דעוה) איסלאמי, המשמש את חברי התנועה בארץ, מתוארים אפיוניה ותאריה של ממשלה איסלאמית, וביניהם:

1. כל חבריה מוסלמים.
 2. הממשלה מיישמת את האיסלאם בכל אפיוניו הדתיים, כלליים, חברתיים ופוליטיים.
 3. הממשלה תפיץ את האיסלאם בעולם, ותגן על מיעוטים מוסלמיים.¹⁰²
- ניתן לומר כי התנא"ס והנהגתה, מבצעים צוים אלה, תוך התאמתם לתנאים המיוחדים של התנא"ס כמיעוט מוסלמי במדינת רוב לא מוסלמי.

ב. מגמת השתלבות בהווה הישראלית, ע"י שמירה קפדנית של החוק בראש ובראשונה, וכן – ע"י פעילות פוליטית. עד כה פעילות ברמה המוניציפלית, אך בכוונה ברורה להשתתף גם בבחירת לכנסת בראיית התנא"ס – מותר "לחפון מדבש" הדמוקרטיה ולנצלה, כל עוד מתאפשרים שני תנאים עיקריים:

1. התרת חופש פולחן מלא בחיי היום-יום ע"י השלטון.
2. אימוץ הדמוקרטיה, ובהרחבה – אף אימוץ כלים מערביים שונים. הדבר מחויב המציאות כיום, כדי לנצלם לשם קידום האיסלאם.

הריבטים הבדלניים אם כן הם הדומיננטיים והמהותיים בפעילותה, בעוד שמעגלי ההשתלבות נועדו לתמוך, לסייע ולשמר את העדה המוסלמית. התנא"ס מודעת למגבלות כוחה ואפשרויותיה במציאות קיומה כיום במדינת-ישראל, ומבינה כי הישגיה במשך למעלה מעשור שנים היו רבים מאוד בראייתה, וחשובים לקראת העתיד. כל זאת תוך הקפדה יתרה על שמירת החוק כלשונם ביסוס האיסלאם הוא שלב ב'הכשרת הלבבות' ובניית התשתית ל'עתיד לבוא'. יש להתאזר בסבלנות ואין לדחוק את הקץ. קיימת תחושה בקרב הנהגת התנא"ס כי בכל דור ודור חייבים לפעול לביסוס האיסלאם, כדי ל'העביר' במירוץ הדורות ההיסטורי, את ה"מקל" האיסלאמי לדור הבא, כשהוא משופר ומעוצב איסלאמית עפ"י יכולות דור זה לכך. בלשונם של עבדאללה נמר דרויש:¹⁰³

"הדורות הבאים ימשיכו את טיפולכם בעניין הקדוש הזה".

רכס מונה 5 תנאים להתפתחות התנא"ס

1. גורל התנועה האיסלאמית הפונדמנטליסטית באזור (שטחים, ירדן, מצרים וסודאן).
2. המשך קיום משבר פוליטי במגזר הערבי.
3. עשייה ממשלתית בלתי יעילה וממזה, שמשאירה זירות פעילות בידי התנא"ס.
4. שטע פנימי בחברה הערבית בין מוסלמים ונוצרים, ובין חילוניים ודתיים.
5. ציפיות הציבור להישגים בפועל במישור המוניציפלי.¹⁰⁴

ניתן לראות בבירור את השילוב ברשימה זו בין גורמי-פנים וגורמי-חוץ. כאמור, אין סתירה בין שתי מגמות אלה – ההשתלבות על גורמיה, מועדה לשמש לחיזוק המגמה העיקרית, שהיא הבלגנות האיסלאמית

יש להניח כי מעמד התנא"ס כמיעוט במדינת רוב לא מוסלמית, תוך קיום הדואליות של ניגודים משלימים תימשך כקו דומיננטי באופי פעילותה בטווח הנראה לעין. יש גם לשער כי התנא"ס תשמור על מסגרת פעילותה הנוכחית הדו-קוטבית המקבילה: קוטב ההתנתקות, במסגרתו תהודקנה, תועמקנה ותורחבנה המסגרות הפנימיות של ה'עדה' המוסלמית, יחד עם הידוק קשרים לתנועות איסלאמיות ברחבי העולם. וכן, קוטב ההשתלבות, שבמסגרתו תמשיך התנא"ס ל'ליהנות' מפירות הדמוקרטיה, ותנצל כמעט כל זוויות פעולה אפשרית כדי לבסס באמצעותה את שליטתה ב'עדה'. בטווח הרחוק, ובהתחשב בגורמים משתנים רבים, ובחלקם גם לא חזויים – תושפע מגמת פעילות התנועה משלושה גורמים בעיקר

התפתחויות בתחום הישראלי הפנימי, ובדגש על מעמדו של מגזר המיעוטים ומיקומו בהווה הישראלית, וקשריו למדינה. 1. במכלול היחסים האזרחיים

המכלול הפלסטיני, ובדגש על האלמנט הפונדמנטליסטי שבו. 2.

המכלול האיסלאמי הכולל, אשר ישפיע על תפיסת עולמה של התנא"ס וראייתה את מיקומה באיסלאם הבין-לאומי. 3. מטרתה האסטרטגית של התנועה, תישאר ככל הנראה טיפוח ה'עדה', חיזוק מסגרותיה ובנייתה עפ"י תפיסת עולמה הבסיסית. ארכי-טווח היא להכשיר את הלבבות ולהכין את ה'עדה' ל'יום-פקודה', דהיינו: תפיסה זו גורסת כי תכלית מאמציה בתהליכים לאותו שלב שבו יגשים האיסלאם את תפיסתו הבסיסית של מדינה-אומה מוסלמית רבת, שפלסטין היא חלק ממנה

נספחים:

נספח א: תרשים סיכום פעולותיה השונות של התנא"ס:

34. (1 3)- 40 (1 88)-80 Y 160 1 3-1 88 }
} 64' .17.6.88 Y " } ; '
- 4' ;18 -1 4 4 1 75
35. 1' (1 8 -) } ;
36. .135'
37. ' ;30. . 4 16. . 4 1.7. 4 - ;4.10. 1 - ; 5.7.88 ;31.7.88 Y ;17-16 "
.136
38. } }
39. 14.1. 0 7
40. 17'
41. ' ' ' T ; ' ' T T
- .4. . ' ' ' } T ' T
42. }
43. .1. 1 Y
44. " } T .18'
- 114' ' " .
45. 10'
46. ' .
47. 10.6. 4 } 1 .3. 3 " .
48. 18.6. 3 - " } .
49. } } } } } } } } } } .10.6. 4
- T T .
50. } q } .10.11. } .6.4. 0 } ;14.5. 3 5.3. 3
"Y "
51. - . 14.1. 4 ;7.1. 4 Y ; 0.8. 3 5.7. 3
52. 13. . 4; 8.5. 3; 8.1. 3 } }
53. 1 .8. 4
54. }
55. } . 8.8. 4 ;5' (1 3 Y") - " "
"
56. }
57. }
58. Y " T } }
.13 -131 " ;7' ;67-65 " ;30.1. 0 ; 3.1 .88
59. " .
60. 30.1. 0 ;}
61. } " " } T
62. 8' -}
63. }
64. " - " .11.6. 3 } } ; 8.1 .8 Y
56- 55 " (1 3 ")
65. }
66. 1 .8. 4
67. " ; - 0 " (1 0) 08 } " } " } - } - " "
" .15-3 " (1 1) 16 } " " T
" " -80 -
68. " T } T } ; '
69. 1 5-1 4 " ;10.6. 4 3.6. 4 } }
70. 6-5 " ; ;}
71. 8.4.88 } .
72. 107' T - }
73. } } " - ;7.5. 1 Y ;7.5. 1 ; 7.1 .8
. 3.3.88 -
74. }

75. 3' (1 0 -) 0% 1 1 γ 10- " " 61.3% " 5.1 .8
76. .
77. " " " " " " " " " " " "
78. " " " " " " " " " " " "
79. "40' (1 88) 187 " " " " " " " " " "
80. " " " " " " " " " " " "
81. - " " " " " " " " " " " "
82. 113-11 " ; 3.3.88 " " " " " " " " " "
83. ' 7' : Bernard Lewis, **The Political Language Of Islam**, (London, 1988), p. 106.
84. .
85. 108' " " " " " " " " " " " "
86. 5.1. 5 γ " " " " " " " " " " " "
87. 73' " " " " " " " " " " " "
88. 30.10. 4 - " " " " " " " " " "
- 106-105 " " " " " " " " " " " "
89. .
90. - 7 1 " ; " " " " " " " " " "
91. " " " " " " " " " " " "
92. 1' (1 8 -) " " " " " " " " " " " "
93. " " " " " " " " " " " "
94. 4' " " " " " " " " " " " "
95. " " " " " " " " " " " "
96. 3' " " " " " " " " " " " "
97. " " " " " " " " " " " "
98. .
99. ..
100. 105' " " " " " " " " " " " "
101. 3' " " " " " " " " " " " "
102. 145' (1 87 ") " " " " " " " " " " " "
103. 17.7. " " " " " " " " " " " "
104. - -6.6. 3 " " " " " " " " " " " "
105. 61-54 " ; 40-36 " " " " " " " " " " " "

מקורות וקיצורים

(הסדר: ספרים, מאמרים, ראיונות, עתונים)

עברית:

1. ") 1 3 -1 36 -γ " " " " " " " " " " " "
2. " (1 56 -) " " " " " " " " " " " "
3. " " (1 4 ") " " " " " " " " " " " "
4. (1 3 -) " " " " " " " " " " " "
5. " (1 88 -) " " " " " " " " " " " "
6. " (1 0 -) " " " " " " " " " " " "
7. " (1 71) 1 2 -1 18 " " " " " " " " " " " "
8. " (1 8 -) " " " " " " " " " " " "
9. " (1989 ") " " " " " " " " " " " "
10. " 31.10.94 - " " " " " " " " " " " "
11. " 20-10 " (") (125-128) " " " " " " " " " " " "
12. 17.6.88 γ " " " " " " " " " " " "
13. " (1992 -) " " " " " " " " " " " "
14. " 223-221 " (1994 ") " " " " " " " " " " " "

